

**Prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor
Univerziteta u Banjoj Luci, predsjednik
Evropskog defendologija centra, Banja Luka,
glavni i odgovorni urednik časopisa
*Defendologija i Sociološki diskurs***

DIJALOG I TOLERANCIJA U TUMAČENJIMA PROF. DR ĐURE ŠUŠNJIĆA

Kao i svi ključni pojmovi, i trpeljivost sadrži u sebi vlastitu mogućnost poricanja: ako si zaista trpeljiv, onda moraš biti trpeljiv i prema netrpeljivima. Ako izjaviš: ne vidim razloga da mimo trpim netrpeljive, da podmećem drugi obraz bezobraznima, onda moraš biti svjestan teorijskih i praktičnih posljedica svoga stava. Ako si netrpeljiv prema netrpeljivima, onda sam poričeš samo načelo trpeljivosti. Načelo trpeljivosti samo je poseban oblik načela slobode kao univerzalnog načela. Ako je sloboda neograničena, onda i protivnici slobode mogu da čine šta hoće: mogu ići tako daleko da dokinu slobodu drugima. Zar sloboda nije nasilje nad onim ko ne želi da bude slobodan? Sloboda ukida samu sebe: to je paradoks slobode¹. Ljudi su slobodni da žive svoj život na način koji izaberu, ali pod uslovom da njihov izbor ne ugrožava slobodu i prava drugih. Ako ugrožava, onda takvom izboru ne treba pružiti podršku, već ga suzbijati: teorijski i praktično. Niko ne može biti slobodan ako poriče pravo na slobodu nekom drugom. Najviši stepen slobode podrazumijeva da su neke slobode uskraćene: na primjer sloboda da se uništi sloboda! Svako može biti u pravu samo pod uslovom da ne zahtijeva da on jedino bude u pravu: svako može da govori šta misli, ali pod uslovom da ne misli da on jedino zna istinu. Samo tako možemo se nadati danu dobrih vijesti. Ne smijemo biti trpeljivi prema netrpeljivima: zato humanizam ne može bez izvjesne mjere netrpeljivosti u određenim ne/prilikama. Trpeljivost ne podrazumijeva da se sve odobrava: možeš da misliš šta hoćeš, ali ne možeš da činiš šta hoćeš. Trpeljivost nije samo formalno (normativno) nego i sadržajno (deskriptivno) načelo. Teorijski razlozi za trpeljivost mogu biti naznačeni i bez potrebe da se navode istorijski uslovi u kojima će ona biti ostvarivana: teorijski razlozi prelijeću preko istorijskih uslova. Ako je trpeljivost zahtijev i norma, onda tek u sukobu sa netrpeljivošću

¹ O ovome šire u filozofski promišljenom radu Gaje Petrovića „Kritika čiste tolerancije“, *Kulturni radnik*, 4, 1978.

dobija svoj sadržaj. Trpeljivi imaju pravo da ograniče slobodu netrpeljivima, ako ovi ugrožavaju temelje slobode. Vrhunac svoje čovječnosti trpeljiv čovjek pokazuje u odnosu na netrpeljivoga: neka ovaj vjeruje u šta hoće, misli kako hoće i čini šta hoće sve dok njegova vjera, misao i čin ne ugrožavaju vjerski, duhovni i moralni život drugih ljudi. Ako trpeljiv čovjek izriče svoj sud o vjeri, misli i činu netrpeljivog čovjeka, on ne ograničava njegovu slobodu: ograničenje je na djelu kada se izriče osuda njegovih postupaka koji ugrožavaju živote drugih. Provjera trpeljivosti za teorijske potrebe je kritika; provjera trpeljivosti za praktične potrebe je akcija. Valja otvoreno reći onima koji drukčije misle da razmisle o ovome: ako dobrim razlozima osporavam nečiji stav, onda time ne narušavam njegovo pravo na samoodređenje; ako silom sprečavam ograničeno čovjeka neograničene volje za moć da čini zlo, onda se borim za slobodu protiv neprijatelja slobode. Netrpeljivost se ovdje povezuje sa trpeljivošću, ako ova ne želi da bude uništena: ne može se praktično biti trpeljiv u svim prilikama. Da nije netrpeljivih, ne bi bilo ni trpeljivih, jer oni se međusobno omogućavaju.² Danas su dijalog i tolerancija zahtijevi vremena, jer je svijet podijeljen na sve moguće načine. Nema jedinstvenog pogleda na svijet, a ipak se mora zajedno živjeti i tragati za onim što nas spaja. Nijedna društvena grupa, baš zbog toga što je grupa, ne može računati sa cjelovitim pogledom na svijet, iz čega slijedi da je primorana da svoj pogled na svijet stalno ispravlja, upotpunjuje i proširuje, takoreći u hodu. Svako jednostrano ljudsko mišljenje jeste uvreda za božansku mnogostranost ljudskog duha. Dijalog i tolerancija jesu moćne brane vladavini jednostranosti.³ Ako su moje filozofske pretpostavke, od kojih sam pošao kada sam pisao o dijalogu, razumne i umne, onda se one moraju pokazati takvima i kada je riječ o toleranciji. Ideja o toleranciji počiva na ontološkoj pretpostavci o nedovršenosti ljudskog bića (i zato su mu potrebna druga bića da bi sebe razvio), na gnoseološkoj pretpostavci o ograničenosti čovjekove spoznaje (i zato su potrebni drugi ljudi da mu je prošire i prodube), i aksiološkoj pretpostavci o relativizmu grupnih vrijednosti (i zato je nužna razmjena i izmjena vrijednosti u pravcu stvaranja jedinstvenog sistema vrijednosti, kako bi se savladao relativizam bez obala). Ako se prihvate ove pretpostavke (a nema valjanih razloga da se one odbace), onda je logički nužno da se prihvate i posljedice koje iz njih slijede: stvarne i moguće, praktične i teorijske. Jer trpeljivost čovjeka ima dublje uzroke, razloge i motive.⁴ Ima li trpeljivost granica? Ako usvojimo stav da treba biti trpeljiv prema svima, onda to podrazumijeva i trpeljivost prema onima koji sami nisu trpeljivi. U tom slučaju trpeljivost je apsolutna, uz opasnost da samu sebe dokine: trpeljivost prema netrpeljivima je samoporažavajuća! Ako usvojimo stav da ne treba biti trpeljiv

² Šušnjić Đ.: *Dijalog i tolerancija*, Beograd, 1997, str. 204.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

prema netrpeljivima, onda je ograničavanje trpeljivosti u izvjesnim okolnostima dozvoljeno. U tom slučaju napušta se načelo dosljednosti: svaki izuzetak jeste kršenje usvojenog načela. Zato je trpeljivost sporna riječ i riječ koja se osporava. Može se biti trpeljiv prema mišljenju (ubjeđenju) nekog drugog ili prema njegovom ponašanju (postupcima). Valja se zalagati za neograničenu trpeljivost prema izražavanju mišljenja i za ograničenu trpeljivost prema nekim vrstama ponašanja. Drugim riječima, trebalo bi omogućiti da se izraze sva moguća mišljenja, a onda u razboritoj raspravi pokazati i dokazati netrpeljivima da su im misli jednostrane, da su pogrešne i da vode u neprilike. Ako se oni u slobodnoj raspravi ne mogu razuvjeriti, već hoće djelovati na pogrešnim pretpostavkama, onda zajednica ima pravo da ih u tome spriječi, kako bi kasnije izbjegla teže posljedice: u tom trenutku trpeljivost zajednice (države, društva, grupe) polaže ispit zrelosti s obzirom na sutrašnji dan svijeta. Netrpeljivost se može osporavati bez primjene sile, bilo tako da sami izbjegavamo biti netrpeljivi, bilo tako što ne pružamo podršku netrpeljivima, bilo tako da netrpeljive ubjedimo da su na pogrdnom putu, bilo tako što ćemo im, kao Hrist i Gandi, okrenuti i drugi obraz. Duh bi pokazao svoju nemoć, ako ne bi iznašao razumne i humane dokaze protiv onih koji su netrpeljivi, i kad ne bi ukazao kako se ti dokazi mogu otjeloviti u vidljivu prepreku njihovom djelovanju. Ako nam je hrišćanstvo darovalo ljubav kao zapovijest, koja uključuje i ljubav prema netrpeljivima, onda se iskren razgovor može smatrati dobrim načinom da se dođe do drugog i da nas on razumije na najbolji mogući način. Biti trpeljiv i prema netrpeljivima jeste velikodušno: svakako je bolje biti pretjerano trpeljiv nego pretjerano netrpeljiv! Jovan Zlatousti veli: „Ja ne progonim jeretike, nego jeres“. **Osnovna osobina polemike je netrpeljivost prema stavovima sa kojima se spori, ali blagost prema onome ko ih zastupa i brani.** „Tolerancija je poželjna kada je u pitanju odnos prema ličnostima, autorima stavova, dok je odnos prema samim stavovima ili odnos korekcije ili odnos negacije, a nikako tolerancije. Inače, nema potrebe za polemikom... Ma koliko bila netolerantna, polemika je uvijek znak neke tolerancije: čim postoji borba mišljenja, znači da ne postoji jedno i svemoćno, sveto *mišljenje*“⁵. „Ako se dvojica svađaju, i jedan je dobrih 55% u pravu, to je vrlo dobro, i nema razloga da se kida. A ako je 60% u pravu? To je divno, to je velika sreća, i neka Gospodu Bogu zahvaljuje. A šta reći o 75% prava? Mudri ljudi vele da je to vrlo sumnjivo. Dobro, a 100%? Takav koji govori da je 100% u pravu - gadan je nasilnik, strašna lopuža, najveća hulja“ -govorio je stari Jevrejin iz potkarpatskog kraja.⁶

⁵ Delić J.: *Kritičarevi paradoksi*, Matica srpska, Novi Sad, 1980, str. 18.

⁶ Šušnjić Đ.: *Dijalog i tolerancija*, Beograd, 1997, str. 216.

Svaka misao, i ona najbolja i ona najgora, podrazumijeva mogućnost da se i ostvari: ona nosi unutrašnju težnju da se širi, da djeluje i da je drugi prihvate kao vlastiti način mišljenja, orijentacije i akcije. Misaon čovjek ne može ni da zamisli bilo kakve granice svoje ni tuđe misli, jer se mislima ne mogu postaviti granice. Ograničenja se mogu uvesti u odnosu na ponašanje, ali u odnosu na mišljenje - to bi bilo ravno duhovnoj smrti. Otvoriti se mislima drugih ljudi, podrazumijeva i otvaranje mislima netrpeljivih, ali ne i prema njihovim djelima. Tako je u satirama bilo dozvoljeno čak i ruganje bogovima, ali se niko nije usudio da ometa obredne radnje. Nije moguće da svaki čovjek misli kao i svaki drugi o nekoj stvari iz života, jer svi nemaju isto životno iskustvo. Zato su razlike u mišljenju neminovne, a onda i potreba za njihovim uvažavanjem. Ovdje je dobar razlog i dobra volja jedina moć: u stvarima duha (misli, vjerovanja, morala, ukusa itd.) ne dolazi u obzir mahanje mačem. Ovdje se upućuje na grešku u zaključivanju ili na grijeh u delanju, na nedostatak dokaza ili odsustvo pravog motiva, na propuste u prikupljanju podataka ili omaške u odnosima itd. Jedna je stvar kad neko misli da su ciganske čerge prljave, lijene, nekulturne itd., a druga stvar kad im uskraćuje socijalnu i medicinsku pomoć, kad ih ponižava, kažnjava, progoni ili ubija. Misao i čin nisu isto, iako misao ima težnju da se produži u čin. Ipak, ako sam trpeljiv prema onome što misliš, ne mogu biti trpeljiv prema svemu što činiš. Jer tebi je ponekad lako učiniti nešto što je meni teško i zamisliti. Bitna linija razgraničenja jeste: da li je riječ o misli ili činu? Ako neki probisvijet čini neko zlo, onda ubjeđivanje ne pomaže. Ovdje naš duh trati vrijeme: zauvijek promašen susret! On je slobodan da misli šta hoće; on je slobodan i da čini šta hoće, sve dok ne nanosi uvredu ili povredu drugome. Ako je neko prema trpeljivim ljudima netrpeljiv činom, onda ga trpeljivi ljudi mogu dovesti u red i na drugi način, to jest na *njegov* način: moraju uzvratiti istom mjerom. Prvo ga ponudi mirom, a ako te odbije, pa započne boj, onda ga udri, da bježi na sve strane, iako te napao sa jedne. I reci mu: ovo je za ono što odbi da prihvatiš! A odbio si moju strpljivost i trpeljivost. „Jer nije prazna riječ da za nju ne marite, nego je život vaš; i tom ćete rječju produljiti dane svoje na zemlji...“ - kaže se u Starom zavjetu. Sigurno ima životnih prilika u kojima je opravdana upotreba nasilja (samoodbrana, odbrana djece i nemoćnih itd.). Biti uvijek trpeljiv prema netrpeljivom znači uvijekovječiti njegovu drskost. Nema sumnje da svako društvo, putem svojih zakona i sudova, neka ponašanja zabranjuje i kažnjava, ali riječ je o tome da društvo ne smije da zabranjuje i kažnjava misli i vjerovanja svojih članova. Može jedino da ih osporava mišlju i vjerovanjem. „Zaratiću sa njima mačem svojih usta“ (Otkrivenje Jovanovo, 2, 16).⁷ Sada je sasvim jasno, kada je riječ o trpeljivosti, da moramo lučiti netrpeljiv duh od netrpeljivog ponašanja, te u skladu sa tim, odrediti i sredstva osporavanja i borbe:

⁷ Op. cit.

misao se može osporavati samo mišlju, a čin - činom i mišlju. Dakle: imaj svoju istinu, ali je ne nameći kao jedinu istinu, jer ne poričeš samo istinu drugog, nego i drugog. Ako nisi siguran u istinitost svoje misli, onda nemaš ni pravo da je namećeš drugima; iznesi je pred njih, da čuješ šta oni misle o njoj, i da li misle nešto što nema u tvojoj misli. Ako ti nemaš prava da namećeš svoju misao drugima, onda to nemaju ni drugi: ni porodica, ni crkva, ni stranka, ni država... Za ovu poslednju filozof volje za moć kaže da je najhladnije među čudovištima i da čovjek započinje tamo gdje država svršava. Misli, osjećanja i uvjerenja ne mogu se nametati: ne može me niko prisiliti da mislim kao on, da ga volim, mrzim itd.⁸ Ne osporavati mišlju netrpeljive misli, ne znači biti trpeljiv, nego ih samo zanemariti i potcijeniti. Ne boriti se protiv netrpeljivog ponašanja činom i mišlju, znači i sam učestvovati u zlu. Nijedan sudija ne može biti neutralan, ali mora biti pravedan. Objektivnost nije neutralan stav, jer biti objektivan znači u isto vrijeme isključiti sve ostale stavove koji to nisu. Trpeljivost ne omogućava izražavanje isključivo istinitih misli, nego i neistinitih: zabluda, besmislica, laži... i šta sve ne. Ako usvojimo stav da je svako od nas sklon grešci i grehu, onda nužno slijedi da svako mora biti sklon razumijevanju grešaka i opraštanju grijehova svakom drugom. Ko nije trpeljiv prema grešci i grijehu, taj drži da je nepogrešiv i svetac. Ako neko učini grešku, spremni smo ga razumijeti. Ako neko počini grijeh, spremni smo ga prekoriti, ali i oprostiti mu, jer smo i sami skloni grijehu. „Starca ne grdi, nego ga opomeni kao oca, mladića kao braću, starice kao majke, a djevojke kao sestre u svoj čistoti“. „Ako upadne ko u kakav grijeh, vi duhovni ljudi ispravljajte ga u duhu i blagosti. I pazi na sebe da i sam ne budeš doveden u iskušenje“ - ističu mudraci. Obično se kaže: pitanje koja je vjera bolja slično je pitanju koji su putevi do istine bolji - dobri su svi koji vode istini. Ali ako hrišćanska vjera zahtijeva jednakost svih ljudi pred Bogom, onda je ona nadmoćna svakoj plemenskoj i nacionalnoj vjeri, pa ne bi trebalo o njoj misliti kao o jednom između mnogih puteva spasenja. Ali, s druge strane, ako se pristankom na razgovor prećutno priznaje da niko nije u posjedu cijele istine, onda i naša crkva mora da prizna da nije u posjedu cijeloga duha svetoga i da je taj duh posijan i izvan ograda hrišćanske crkve, svuda gdje čovek živi i moli. Biti trpeljiv prema nekom ko vjeruje u drugog boga no što je naš, ne znači biti trpeljiv prema njegovom bogu, već trpeljiv prema njemu, ili prihvatanju njegove vjere kao ravnopravne sa našom, već njega koji vjeruje ili njegova prava da vjeruje u šta hoće.⁹ Ako nemamo teoriju o tome kakav čovjek može i treba da bude, onda u praksi ne znamo kako ćemo da vaspitamo i obrazujemo ljudske stvorove. Pred našim očima mora da lebdi *ideal čovjeka*, kako bi u svakodnevnom procesu vaspitanja i obrazovanja mogli da ponešto od toga ideala ostvarujemo,

⁸ *Ibid.*

⁹ *Op. cit.*

kako bi se uvjerali da ideal živi. Herman Hese u *Stepskom vuku* kaže: „Mi ovde govorimo o čovjeku u višem smislu, *o cilju dugog puta na kome se postaje čovjek*, o kraljevskom čovjeku, o besmrtnima. Genije nije tako rijedak kao što se obično misli, a razume se, ni tako čest kao što tvrdi istorija književnosti, svetska istorija ili, najzad, i novine“¹⁰. Ranije sam upozorio da zajednica, koja u svoje mlade naraštaje, ne ugradi potrebu za razgovorom i naviku za trpeljivost prema drugom i drukčijem, nema budućnosti. Da će da je ima ako vaspitanje i obrazovanje svojih mladih članova usmijeri prema dijaloškom mišljenju, prednostima i vrijednostima koje proističu iz *razlika*. Koliko će da bude vrijedan svaki njen pripadnik, moći će da se izmijeri tako što će da se vidi koliko je sklon da vodi razgovor i da podnese drukčiji način mišljenja no što je njegov. Kako vidim zadatak vaspitanja i obrazovanja danas, u svijetlu neodložne potrebe za uzajamnim razumijevanjem i saradnjom između ljudi? Da li se bojažljivo pitanje o neusiljenom razgovoru premiješta sa sporednog na glavni kolosijek društvenog života i tako dokazuje da ono stvarno znači pitanje života i smrti? Nije li razgovor jedini način za otkrivanje i odgonetanje drugog sa kojim smo u sporu i sukobu, a sa kojim moramo da živimo u miru? Podrazumijeva li to i vaspitanje i obrazovanje za odgovoran govor i razgovor? Šta pojedinac treba da nauči da bi postao dobar građanin?

**„Biti radikalni znači zahvatiti stvar u korijenu.
A korijen čovjeka jest čovjek sam.“**

Marks

„... da je čovjek najviše biće za čovjeka... : da se sruše svi odnosi u kojima je čovjek poniženo, ugnjeteno, napušteno, prezreno biće...“

Marks

¹⁰ Hese H.: *Stepski vuk*, BIGZ-Narodna knjiga, Beograd, 1985.